

УДК 378.091.12:005.963

П 84

Наталія ПРОЦИШИН

**ПІДГОТОВКА КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
ДЛЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТІВ УКРАЇНИ
ПОЗА АСПІРАНТУРОЮ
(50 – 70-ті рр. ХХ ст.)**

У статті аналізується система підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів для педагогічних інститутів України у період з 1951 до 1970 рр. поза аспірантурою. Кількісно-якісний аналіз архівних матеріалів свідчить про те, що протягом 1951 – 1970 рр. вдалося суттєво знизити потребу педагогічних інститутів у викладачах вищої кваліфікації саме за рахунок підготовки науково-педагогічних кадрів через інститут пошукацтва.

Ключові слова: науково-педагогічні кадри, педагогічні інститути, пошукацтво.

Постановка проблеми. У зв'язку з великими змінами в структурі робочої сили, зростанням професійної, міжгалузевої та інших видів трудової мобільності в сучасній Україні набула особливого значення проблема відтворення кадрів вищої кваліфікації (кандидатів і докторів наук). Сьогодні особливо важливо привернути увагу до необхідності відтворення інтелектуального потенціалу суспільства. Втрати кадрів фахівців вищої кваліфікації за роки реформ та значне зростання чисельності студентів у ВНЗ порушили питання про розширену підготовку науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації та про усунення негативних наслідків від помилкових рішень, зумовлених колишньою кадровою політикою.

Дослідження забезпечення якісного складу вищих педагогічних навчальних закладів України в 50 – 70 рр. дасть можливість збагатити парадигму наукових знань стосовно питань вдосконалення системи вищої педагогічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед провідних праць, присвячених цьому періоду, привертає увагу дисертаційна робота О. Сергійчука “Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя 1953 – 1964 рр.”, в якій серед інших розглянуто питання забезпечення вищих навчальних закладів науково-педагогічними кадрами [6].

Розвиток вищої школи України в умовах лібералізації суспільного життя вивчав також В. Майборода [3], у праці якого представлено динаміку і структуру наукових кадрів з точки зору кваліфікаційної, галузевої, вікової характеристик; висвітлено питання підготовки наукових кадрів здебільшого в системі АН СРСР. Дослідженню різноманітних кадрових проблем, підготовці фахівців вищої кваліфікації, були присвячені наукові праці С. Домбровської [2] та С. Маркелової [4].

Підбиваючи підсумки історіографічного вивчення теми, слід зазначити, що досі питання забезпечення якісного складу викладацьких кадрів педагогічних інститутів України та їх підготовки не було предметом системного наукового аналізу.

Дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка “Українська освіта в контексті трансформаційних суспільних процесів” (Державний реєстраційний номер 01084007644).

Метою статті є дослідження стану підготовки викладацьких кадрів вищої кваліфікації у педагогічних інститутах України поза аспірантурою (1951 – 1970 рр.).

У ці роки в системі вищої освіти відбулися істотні зміни. Саме на період другої половини 50-х – початку 70-х рр. припадає найшвидше зростання мережі педагогічних інститутів України та їх реорганізація [5]. У результаті різкого збільшення цих закладів погіршилися показники їх кількісного та якісного забезпечення науково-педагогічними кадрами вищої кваліфікації.

Недостатній рівень наукової кваліфікації викладацьких кадрів педагогічних інститутів змусив уряд вживати низку заходів з ліквідації цієї обставини. Саме в цей період в Українській республіці були прийняті постанови про заходи щодо вдосконалення підготовки і атестації наукових і науково-педагогічних кадрів (1956, 1960,

1961, 1962, 1967 рр.), в яких зобов'язували директорів ВНЗ скласти індивідуальні плани підготовки для кожного працівника і плани підвищення наукової кваліфікації професорсько-викладацького складу.

Так, якщо у 1950/51 н.р. 628 викладачів працювали над підготовкою кандидатських і 99 осіб готували докторські дисертації [5], то у 1953/54 н.р. у педагогічних інститутах розроблялося вже 139 докторських і 812 кандидатських дисертацій [1, 163].

Проте результативність такої роботи не була високою. Так, у 1950/51 н.р. 16 викладачів закінчили докторські дисертації та 329 – кандидатські, з яких успішно захистили 5 докторських і 85 кандидатських; 814 осіб здали кандидатські іспити. Крім того, Міністерство освіти УРСР просило дозволити надати науковій відрядженню до м. Москви п'яти викладачам Одеського педагогічного інституту з метою консультування та збору матеріалу для дисертацій [5]. У 1953/54 н.р. лише 90 викладачів успішно захистили кандидатські дисертації та жоден не захистив докторської [1, 163].

За даними [1, 6] у 1956/57 н.р. 114 викладачів працювало над докторськими дисертаціями, з них захистили дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук 2 викладачі та 27 – закінчили написання докторських дисертацій, в тому числі 4 викладачі подали дисертації до захисту. Над кандидатськими дисертаціями працювали 472 викладачі, з них захистили дисертації 21 викладач і 198 – закінчили написання дисертацій. Зниження темпів захисту докторських дисертацій було пов'язане, на нашу думку, з відміною у 1956 р. докторантури.

Як результат, частка докторів у педагогічних інститутах залишалася далекою від їх потреби – всього 0,3 % [5].

У зв'язку з цим особлива увага зверталася на підготовку докторів наук, нестача яких негативно відбивалась як на навчальному процесі, так і організації дослідної роботи в педагогічних інститутах. Постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 13 червня 1961 р. вищим навчальним закладам надавалося право звільняти від педагогічного навантаження кандидатів наук, що мають серйозні результати в наукових дослідженнях з важливих народногосподарських або теоретичних проблем [8, 4 – 6]. Такі викладачі зараховувалися на

посади старших або молодших наукових співробітників строком до двох років.

Крім того, починаючи з 1962 р., було запроваджене державне планування підготовки наукових кадрів [VII, 7].

Унаслідок цього, у 1964/65 н.р. 17 викладачів педагогічних інститутів закінчили роботу над докторськими дисертаціями, 80 продовжували писати [II, 5].

Так, у Київському державному педагогічному інституті ім. Горького професорсько-викладацький персонал інтенсивно працював над підвищенням наукової кваліфікації – було захищено 16 дисертацій, підготовлено до захисту 3 докторські та 25 кандидатських дисертацій, у Київському педагогічному інституті іноземних мов – 10 дисертацій, Харківському – 8, Кримському та Івано-Франківському – по 7, Запорізькому – 4 дисертації [II, 5].

За поточний рік 150 викладачів педагогічних інститутів повністю здали кандидатські мінімуми, 600 – частково [II, 7]. З метою надання допомоги у закінченні докторських дисертацій п'ять викладачів були переведені на посаду старшого наукового співробітника у Київському ім. Горького, Київському іноземних мов, Вінницькому та Ніжинському педінститутах [VI, 16].

Загалом, станом на 1966 рік планувалося виконання 189 докторських та 733 кандидатських дисертацій. Передбачалося виконати 35 докторських (виконано 25) і 185 кандидатських (виконано 172) [III, 5]. Протягом 1966 року чотири викладачі педагогічних інститутів захистили докторські дисертації, а саме у Вінницькому та Одеському педінститутах з політекономії, Дрогобицькому з філології та Кримському з філософії. Крім того, захищено 82 кандидатські дисертації і 76 подано до захисту [III, 30].

Протягом звітнього року з числа викладачів склали повністю екзамени кандидатського мінімуму 777 осіб, частково – 830, поліпшився стан справ щодо складання екзаменів кандидатського мінімуму у Кіровоградському педінституті. За звітний рік з числа викладачів повністю склали екзамени кандидатського мінімуму 37 осіб, частково – 51 (разом 86). У Кам'янець-Подільському педінституті повністю здали екзамени 38 осіб, частково – 33 (разом 71 особа), у Вінницькому – 42 і 63 осіб відповідно.

З метою надання допомоги викладачам у завершенні докторських дисертацій чотири викладачі були переведені на посади старших наукових співробітників, понад 200 осіб одержали творчі відпустки тривалістю від одного до трьох місяців [III, 31].

Незважаючи на це, з боку Міністерства освіти проводився ретельний контроль за перебігом процесу підвищення наукової кваліфікації професорсько-викладацького складу педінститутів. Зокрема, у 1967 р. були комплексно розглянуті заходи щодо упорядкування інституту пошукацтва, що знайшло відображення у Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 16.11.1967 р. № 1064, яка зобов'язала керівників ВНЗ "... створювати спеціалістам необхідні умови для самостійної ... роботи над дисертаціям і надавати їм допомогу цій роботі". Всі ці заходи були закріплені в Положенні про пошукачів наукових ступенів, що працюють над дисертаціями поза аспірантурою, затвердженому постановою Державного комітету СРСР з науки і техніки від 03.06.1968 р. № 180 [7, 206].

У результаті вжитих заходів щороку зростало число викладачів, котрі захищали дисертації. Якщо в 1967 р. докторські дисертації захистили 4 викладачі, а кандидатські – 91, то в 1968/69 н.р. відповідно 11 та 104 викладачів [V, 6].

Найбільш активно це відбувалося в Київському ім. Горького (7 дисертацій), Луганському (7 дисертацій), Київському іноземних мов (6), по 5 у Вінницькому, Дрогобицькому, Сумському, Кам'янець-Подільському та Харківському педагогічних інститутах. Недостатньо приділялася увага підготовці науково-педагогічних кадрів у Криворізькому і Мелітопольському педінститутах, де було захищено по одній дисертації. У таких педінститутах як Запорізький, Кіровоградський, Слов'янський та Чернігівський викладачі не захистили і навіть не підготували до захисту жодної дисертації [IV, 57].

Низка викладачів педагогічних інститутів не виконали заплановані теми або виконали частково. Більше десяти років працювали над кандидатським дисертаціям В. Тимченко, М. Чернецька (Харківський педінститут), двоє викладачів у Київському педінституті ім. Горького, по три – у Ровенському та Житомирському педінститутах [V, 34].

Висновки. Контент-аналіз архівних матеріалів свідчить про те, що протягом 1951 – 1970 рр. вдалося суттєво знизити потребу

педагогічних інститутів у викладачах вищої кваліфікації саме за рахунок підготовки науково-педагогічних кадрів поза аспірантурою. Так, якщо додаткова потреба в кандидатах наук на 1968/69 н.р. була 579 осіб, то в 1970 році цей показник становив 326 осіб [VI, 32]. Незважаючи на поступове поліпшення якісного складу викладацьких кадрів у педагогічних інститутах України, проблема їх забезпечення науково-педагогічними працівниками вищої кваліфікації залишалася нерозв'язаною. Подальшого вивчення потребує підготовка наукових кадрів для педагогічної галузі в умовах незалежної України.

Джерела та література

I. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ), ф. 166 (Народний комісаріат освіти УРСР), оп. 15, спр. 1481 (Річний звіт про роботу педагогічних та учительських інститутів УРСР за 1953 – 1954 навчальний рік), 184 арк.

II. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4637 (Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу педагогічних вузів УРСР за 1964 – 1965 навчальний рік), 104 арк.

III. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 5104 (Річний звіт Міністерства освіти УРСР про науково-дослідну роботу педагогічних інститутів за 1965 – 1966 навчальний рік), 104 арк.

IV. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 5597 (Річний звіт Міністерства освіти УРСР про науково-дослідну роботу педагогічних інститутів за 1967 рік), 73 арк.

V. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 6514 (Річний звіт Міністерства освіти УРСР про науково-дослідну роботу педагогічних інститутів за 1968 рік), 69 арк.

VI. ЦДАВО України, ф. Р-2 (Рада Міністрів Української РСР), оп. 13, т. II, спр. 1748 (Доповідна записка про виконання плану підготовки наукових кадрів в УРСР в 1965 році), 148 – 190 арк.

VII. ЦДАВО України, ф. Р-337 (Державний плановий комітет Ради Міністрів УРСР (Держплан УРСР) (1965 – 1990)), оп. 10, спр. 511 (Документи о подготовке научных кадров в Украинской ССР за 1969 год), 79 арк.

1. Білодід І. Про підсумки науково-дослідної роботи вищих педагогічних учбових закладів за 1957 р. / І. Білодід // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. – 1958. – № 9. – С. 5 – 9.

2. Домбровская С.Н. Реформирование системы высшего образования : период “оттепели” / С.Н. Домбровская // Багаліівські читання в НУА прогр. і матеріали V Багаліівських читань, 5 листоп. 2002 р. – Х., 2002. – Ч. 5. – С. 51 – 54.

3. Майборода В.К. Становлення і розвиток національної вищої школи педагогічної освіти в Україні (1917 – 1991 рр.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / В.К. Майборода. – К., 1993. – 49 с.

4. Маркелова С.Н. Высшая школа Украины: некоторые аспекты развития периода “оттепели” / С.Н. Маркелова // Вчені записки Харківського гуманітарного ін-ту “Нар. укр. акад.”. – 1999. – Т. 5. – С. 55 – 62.

5. Процишин Н.А. Кадрове забезпечення педагогічних інститутів України (50 – 60-і рр.) / Н.А. Процишин // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – 2013. – № 34 (287). – С. 94 – 98.

6. Сергійчук О.М. Вища школа України в умовах лібералізації суспільного життя 1953 – 1964 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія” / О.М. Сергійчук. – К., 2002. – 25 с.

7. Яблоков Ю.Н. Сотрудничество советских республик в подготовке научных кадров. 1945 – 1961 / Ю.Н. Яблоков. – Красноярск : Изд. Краснояр. ун-та, 1988. – 256 с.

8. Бюллетень МВССО СССР. – 1962. – № 5. – С. 4 – 6.

Наталія Процишин. Підготовка преподавательських кадрів вищої кваліфікації для педагогічних інститутів України вне аспірантури в 50 – 70-х гг. В статті аналізується система підготовки научних і научно-педагогічних кадрів для педагогічних інститутів України в період с 1951 по 1970 годы вне аспірантури. Количественно-качественный анализ архивных материалов свидетельствует о том, что в течение 1951 – 1970 гг. удалось существенно снизить потребность педагогических институтов в преподавателях высшей квалификации именно за счет подготовки научно-педагогических кадров в порядке соискательства.

Ключевые слова: научно-педагогические кадры, педагогические институты, соискательство.

Protsyshyn Nataliya. Training of the teaching staff of higher qualification for Pedagogical Institutes of Ukraine out of graduate school in 50th – 70th. The system of scientific and pedagogical staff training out of graduate school for pedagogical institutes of Ukraine in 1951 – 1970 is analyzed in the article.

Quantitative and qualitative analysis of archival material shows that during 1951 – 1970 there was a significant reducing of the need for higher qualification teachers in pedagogical institutes just by training the pedagogical teaching staff out of graduate school.

Key words: research and teaching staff, pedagogical institutes, applicant for science degree.